

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ: ЗАКОНОМІРНОСТІ, ТЕНДЕНЦІЇ, ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ

С. БОСТАН

*доктор юридичних наук,
професор кафедри теорії та історії
держави і права
(Класичний приватний університет)*

Драматичні події, які розгортаються сьогодні в Україні, наочно свідчать про те, що ми вступили в період небаченої ще з 1917–1920-х років всеохоплюючої кризи. На її подолання спрямовані зусилля політиків, військових, громадських активістів, журналістів, пересічних громадян та усіх тих, кому не байдужа подальша доля своєї держави. Серед них і вітчизняні вчені, наукові розробки яких конче потрібні для швидкого й ефективного вирішення наявних нині проблем. Оскільки серед останніх найгострішою виявилася проблема державності, то цілком закономірно, що об'єктом підвищеного інтересу з боку багатьох наук (історії, соціології, політології, економіки, державного управління, юриспруденції) стає держава та різні її аспекти.

Свідченням такого інтересу до цього найважливішого політико-правового інституту суспільства є рішення редколегії юридичного журналу «Право України» присвятити черговий випуск формі правління — одному з основних елементів форми держави. І хоча анексія Криму Росією, події на сході країни та наміри влади децентра-

лізувати себе по «вертикалі» значно підвищили практичну потребу в науковому осмисленні іншого елементу форми держави — форми територіального устрою, науковий «попит» на форму правління залишається надзвичайно високим. Це зумовлено насамперед тим, що, незважаючи на періодичні спроби реформувати форму правління незалежної української держави, створивши оптимальну для України модель, ця проблема так і залишилася до кінця невирішеною.

Суперечливість ситуації, що склалася, зацікавленість у пошуках її розв'язання постійно привертала та продовжують привертати увагу вчених до цієї проблеми. Це знайшло відображення у великій кількості досліджень: монографій, дисертацій, статей, перелік яких міг би бути набагато більший, ніж нормативно встановлений обсяг цієї статті. Як вже зазначалося, форма правління як невід'ємна складова форми держави є об'єктом дослідження багатьох наук. Але предметом безпосереднього аналізу вона є насамперед для теорії держави і права, конституційного права та політології. З огляду на це, ми хотіли б звернути увагу

саме на здійсненні у межах цих наук декілька фундаментальних досліджень, в яких максимально узагальнені наявні наукові результати з цієї проблеми. Якщо обмежитися тільки Україною, то за останні роки в країні були видані монографії та захищені докторські дисертації такими вченими, як С. Бостан [1], С. Серьогіна [2] та І. Алексеєнко [3]. У теоретико-правовому аспекті науковий інтерес становить кандидатська дисертація Я. Бариської [4].

Наявність величезного масиву джерельного матеріалу з цієї проблеми може створити уявлення про те, що перспектив для подальшої її розробки немає. Звісно, це не так, адже практика постійно нам «підкидає» новий емпіричний матеріал для теоретичного осмислення. З огляду на наявні в теоретико-правовій науці прогалини та потреби державного «формобудівництва» сучасної України ми поставили на меті виявити закономірності, тенденції та деякі особливості розвитку форми державного правління та на цій основі визначити концептуальні засади реформування цього сегменту державної влади в нашій країні.

Неодмінною умовою пізнання державно-правових закономірностей — об'єктивно і систематично повторюваних взаємопов'язаних між собою фактів у сфері держави і права [5, 27], які визначають генеральну (стратегічну) лінію розвитку цих явищ, є наявність відповідного понятійного апарату, спрямованого на з'ясування точного сенсу та змісту категорій, понять та термінів, що використовуються дослідником [6, 51]. Стосовно форми державного правління можна констатувати, що є певний, закріплений часом, досить «стійкий» термінологічно-понятійно-категоріальний апарат. Але враховуючи те, що безперечність і однозначність понятійного бачення

тих чи інших явищ у науці є вкрай рідкісною справою, то вважаємо за доцільне звернути увагу на ті концептуальні положення, що стали для нас певним теоретико-методологічним базисом для формування доктринального уявлення про форму правління держави [7].

По-перше, визначення поняття цього явища можливе насамперед при обов'язковому усвідомленні його як соціальної системи, покликаної виробляти особливий вид політичного володарювання — державне правління. З огляду на це, термін «форма правління», який широко використовується у державознавстві, на нашу думку, не є досить точним, оскільки не містить конкретизації соціальної організації, зміст та сутність якої відображає. Зважаючи на те, що «форму правління» мають не тільки держава, а, наприклад, сім'я, державні або приватні установи, політичні партії, професійні та громадські організації тощо, це термінологічне позначення відносно держави, вважаємо, має бути конкретизовано або як «форма державного правління», або ж як «форма правління держави».

По-друге, багатогранність форми державного правління вимагає використання онтологічних та гносеологічних підходів. В онтологічній площині форму державного правління, на нашу думку, слід сприйняти як частину державного буття, що являє собою структурно-інституціональну та функціональну владну систему, зміст якої визначається певним порядком формування, принципами організації та взаємодії її суб'єктів — вищих органів державної влади.

У гносеологічній площині, де форма державного правління виступає як пізнавальний «продукт» тієї чи іншої науки, ситуація набагато складніша. Про це свідчать проаналізовані нами

чисельні дефініції форм державного правління, зміст яких, недиференційований залежно від предмета відповідної науки, породжує певну понятійну плутанину і, відповідно, наукову проблему.

Для вирішення означеної проблеми запропоновано такі підходи до розуміння форми державного правління: а) з позиції теорії держави і права вона являє собою спосіб існування та вираження тієї сторони змісту держави, яка зовнішньо відображається в історично зумовленій системі верховних органів влади, що здійснює особливий вид політичного володарювання — державне правління; б) з позиції ж конституційного права — стійку, закріплену в конституційно-правових нормах інституціональну систему влади, зміст якої визначається правовим статусом та принципами взаємовідносин вищих органів державної влади; в) з позиції політології форма державного правління — це динамічна система функціональних взаємовідносин відповідних суб'єктів влади, результатом яких є реальне (фактичне) правління у державі.

Наведене свідчить, що форма державного правління дійсно є багатограним явищем і для складання цілісного уявлення про нього необхідно враховувати принаймні три його зазначені «грані», кожна з яких буде «провідною» залежно від предметного поля відповідної науки. Оскільки для нашого дослідження таким предметним полем є теорія держави і права, то за основу ми візьмемо наведену вище теоретико-правову дефініцію, яка відображає універсальний для всіх історичних епох, максимально узагальнений теоретичний «образ» форми державного правління.

Для виявлення закономірностей розвитку форми державного правління необхідно також усвідомити те, що

вона як соціально-владна система не є «самостійною» одиницею, а являє собою підсистему — структурний елемент владної системи більш високого порядку — форми держави. Остання, в свою чергу, є підсистемою держави, а держава — підсистемою суспільства, її головною політичною організацією, що історично розвивається. «Держава... — писав з цього приводу О. Градовський, — як будь-яке історичне явище підпорядкована умовам розвитку, законам прогресу, тобто її форми переходять від одного відносного принципу, придатного для одного часу, до іншого, придатного для часу наступного» [8, 31].

Ті великі проміжки часу (епохи), що зумовлюють виникнення, розвиток та якісний перехід від одного суспільного стану до наступного, і є тією основою, на якій формуються такі необхідні для пізнання закономірностей розвитку соціальних явищ відповідні історичні типи [5, 48]. Для визначення історичних типів держав тривалий час (це спостерігається і нині) використовувався формаційний підхід, згідно з яким, залежно від стану соціально-економічної формації, суспільства і зумовлених ними держав, існували такі історичні типи, як рабовласницький, феодальний, буржуазний та соціалістичний.

Крах соціалізму радянського зразка, зміни, що відбулися у методологічному арсеналі постсоціалістичної науки, призвели до певної його ревізії. Зокрема, відомий російський вчений О. Лейст [9], аналізуючи суспільства насамперед за соціально-правовими критеріями, дійшов, на нашу думку, правильного висновку, що для державно-організованого суспільства характерний поділ не на чотири історичні типи суспільства (рабовласницький, феодальний, буржуазний та соціалістичний), а на два: соціально диферен-

ційований, і більшою мірою безправний, кастово-станового суспільства, до яких слід віднести рабовласницьке і феодальне суспільства, та заснований (поки що) на юридичній рівності громадян — громадянського суспільства, яке виникло на основі буржуазного суспільства.

Запропоноване О. Лейстом концептуальне положення створює базис для вирішення по-іншому питання про історичні типи держави. Якщо узяти за основу вироблені Л. Рожковою [10, 22–23] та, певною мірою, доповнені нами теоретико-методологічні положення про генетичні (сутнісні) та структурні (формальні) типи держави, то можна виявити, що кастово-станове та громадянське суспільство зумовлюють якісно різні за своєю соціальною, політичною та правовою сутністю генетичні типи держави: у першому випадку — це асоціальна, недемократична і неправова держава, у другому — соціальна, демократична та правова держава. Історичні генетичні типи цих держав, у свою чергу, породжують історичні типи структурних типів держав, класифікація яких, на справедливу думку Л. Рожкової, існує у вигляді класифікації форм держави [10, 23].

Історичними типами форм держав на основі концептуальних положень щодо визначення типів форми держави, які запропонували авторитетні юристи-державознавці (Р. Мухаєв, М. Рассолов, В. Чиркін та ін.) будуть: для держави кастово-станового суспільства — монархія, а для держави громадянського суспільства — полікратія. Для монархії характерна політична концентрація і територіальна централізація влади в руках одного інституту — зазвичай однієї особи, засобами і методами управління якого є насильство, примус, державна ідеологія або релігія, фактична відсутність прав і

свободи людини. Для полікратії — поділ влади по горизонталі та вертикалі, стійкий плюралізм соціальних груп, інтересів, демократичні методи формування органів державної влади та їх функціонування, наявність юридично закріплених і фактичних прав та обов'язків людини і громадянина.

У свою чергу, історичний тип форми держави зумовлює відповідний історичний тип форми правління, визначення якого пов'язане з певними труднощами. Річ у тім, що сучасна державознавча наука не оперує поняттям «історичний тип форми правління». Для постсоціалістичної, у тому числі і сучасної вітчизняної юридичної науки, загальноприйнятою, з деякими винятками, є така узагальнююча класифікаційна схема, де всі сучасні держави за формою правління поділяються на два основних види: монархія та республіка. Монархії бувають необмежені (абсолютні) та обмежені, або ж конституційні (дуалістичні та парламентські). Республіки — класичні (президентські та парламентські), гібридні (змішані) та деякі особливі, що існують в одній або ж у невеликій групі держав.

Тобто монархія і республіка визначаються як дві основні форми державного правління, а не історичні структурні типи. Визначення останніх, на думку Л. Рожкової, унеможлиблює той факт, що в усіх історичних епохах і, відповідно, суспільствах наявні одні і ті ж елементи форми держави: монархія та республіка; антидемократичні та демократичні режими; імперія, унітарна держава та федерація. Дійсно, на користь цього говорить той факт, що монархії і республіки існували й у Стародавньому, особливо Античному світі, і в Середньовіччі, і в Нові та Новітні часи.

З цим, однак, можна погодитися, якщо на цю проблему поглянути фор-

мально. Якщо ж намагатися глибинно осягнути суть цих явищ і процесів, то виявиться, що для кастово-станового (рабовласницького та феодального) суспільства, історія якого нараховує близько шести тисячоліть (до буржуазних революцій XVII–XVIII ст.), так звана республіка була певним тимчасовим епізодом, у загальній, абсолютно переважаючій на той час більшості держав із монархічною формою правління. Більше того, «рабовласницькі республіки» тих часів, на нашу думку, відрізнялися від сучасних тим, що були зовнішнім проявом залишків родової (військової) демократії. Коли ці властивості суспільства вичерпалися, що наочно підтверджує державний досвід Стародавніх Греції та Риму, вони закономірно поступилися монархії — типовій саме для держави кастово-станового суспільства формі правління, зміст якої відображається у політико-юридичній системі верховної державної влади, де вся її повнота сконцентрована у руках глави держави — монарха.

Отже, історичним типом форми правління кастово-станового суспільства є монархія. Яким же, в свою чергу, має бути історичний тип форми правління для держави громадянського суспільства? За логікою це має бути республіка, яка вважається формою правління переважної більшості сучасних держав. Ми з цим погоджуємося, але зауважимо, що терміном «республіка» слід позначати не форму правління держави громадянського суспільства, а соціальну сутність держави цього суспільства. Це логічно впливає, зокрема, з трактату родоначальника цього терміна, видатного юриста і державознавця Античності Цицерона «Про державу», в якому він, у вислові «*res publica est res populi*» [11, 20–183], фактично вказує на те, що держава (*res publica* — загальна справа) має бути

для народу (*res populi*). Про те, що Цицерон мав на увазі саме сутнісні, а не формальні властивості держави говорить той факт, що в наведеному ним переліку форм державного правління — монархія (царська влада), аристократія (влада оптиматів) та демократія (влада народу) — як ми бачимо, республіки немає.

Не зупиняючись детально на аргументації своєї позиції (це зроблено в окремій статті, див.: [12]), пропонуємо позначити історичний тип форми правління громадянського суспільства як поліархію — типову для держави саме цього суспільства форму правління, зміст якої відображається у заснованій на принципах народовладдя й розподілу влади соціально-політично-правовій системі вищих органів законодавчої та виконавчої влади, функціонування якої спрямоване на задоволення соціально-економічних, політичних та духовно-культурних потреб громадян. Тобто, якщо *монархія* — правління одного владного суб'єкта, то *роліархія* — правління багатьох взаємопов'язаних та взаємодіючих між собою владних суб'єктів.

З наведеного випливає, що у своєму розвитку форма державного правління «разом» із суспільством, державою та її загальною формою має пройти закономірний шлях від монархії до поліархії. Але тут виникає декілька запитань. Якщо ми живемо в епоху громадянського суспільства, то чому досі існують типові для держави колишнього кастово-станового суспільства монархічні форми правління?

Це можна пояснити, по-перше, тим, що громадянське суспільство тільки будується (близько трьох століть) і для процесу цього будівництва характерна певна нерівномірність: одна група держав ще фактично перебуває у кастово-становому суспільстві, дру-

га — будує основи громадянського суспільства, третя — досягла більш зрілих, але ще не досконалих його форм. По-друге, тим, що в сучасних умовах слід розуміти під монархією. Традиційне визначення останньої як форми державного правління, де глава держави заміщає пост очільника держави шляхом спадкування, вже реально не відображає зміст такої форми правління. «Справжньою» монархією, на нашу думку, є форма правління, де головною ознакою є єдиновладдя (моноправління), і якщо такої ознаки немає, усі інші (спадковість, безвідповідальність та безстроковість) недостатні для визнання тієї чи іншої держави монархією.

З урахуванням наведеного вище, можемо дещо конкретизувати визначені нами історичні типи форм державного правління. Шляхом певних класифікаційних операцій ми дійшли висновку, що монархічний історичний тип форми державного правління, який у станово-кастовому суспільстві мав такі види, як рабовласницька, ранньофеодальна, станово-представницька, абсолютна монархія, нині представлений так званою неоабсолютною монархією, встановленою, зокрема, у деяких країнах Азії та Африки (Бахрейн, Бруней-Даруссалам, Катар, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія, Свазіленд). Поліархічний історичний тип форми державного правління (залежно від «типу розподілу влади», який лежить в основі її побудови, а саме: «жорсткого», «помірного» та «м'якого»), складається з таких видів поліархії: президентської, змішаної та парламентської. Остання має своїми підвидами: а) парламентську поліархію з обраним главою держави (за традиційною класифікацією це парламентська республіка. — С. Б.) та б) парламентську поліархію зі спадковим главою держави, яка традиційно вважається парламент-

ською монархією. Оскільки ми не поділяємо думку про те, що форми правління таких держав, як, наприклад, Австралія, Бельгія, Велика Британія, Іспанія, Канада, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Швеція, Японія, можна визначити як монархічні, то й відносимо їх до парламентських поліархій зі спадковим главою держави [13]. Поясненням цього є, зокрема, той факт, що останній як фактично, так і юридично втратив колишній статус монарха, тобто єдиновладного правителя.

Отже, закономірною у процесі розвитку форми державного правління є заміна монархічного її історичного типу поліархічним. Але ж це теоретична, по суті ідеальна схема цієї заміни. Політична практика свідчить, що якісна зміна цих та будь-яких інших соціальних історичних типів відбувається не одномоментно, а впродовж певного перехідного періоду, коли у змісті форми правління наявні «залишки» минулого та елементи нового. Процес цієї «класичної» трансформації наочно спостерігається на історичному прикладі англійської монархії, яка, досягнувши у межах кастово-станового суспільства своєї «зрілості» у вигляді абсолютної монархії, після буржуазної революції середини XVII ст., коли виконавча влада на чолі з монархом вимушена була передати частину своїх повноважень парламенту, перетворилася на дуалістичну монархію (XVIII ст.). Функціонуючи певний проміжок часу в такому вигляді (XVIII–XIX ст.), вона, з посиленням громадянського суспільства (XX ст.), еволюціонувала у так звану парламентську монархію, або, за нашим визначенням, парламентську поліархію зі спадковим главою держави.

Велика Британія та група їй подібних «монархічних» держав — яскравий приклад невідповідності форми правління їх республіканській, демо-

кратичній та правовій сутності, яка об'єктивно вимагає іншого порядку формування інституту глави держави. Але тут той саме випадок, коли в ролі стримуючого фактора виступає традиція, котра, базуючись на певному рівні масової свідомості в суспільстві, ще певний, іноді досить тривалий час, «утримує» закрystalізовану вже архаїчну форму. Така невідповідність між сутністю держави та її формою є однією зі специфічних особливостей форми правління держави громадянського суспільства на сучасному етапі.

Інша її особливість пов'язана з тим, що в багатьох країнах така невідповідність існує між юридичними, тобто закріпленими в конституціях, моделями форм правління та їх проявами у політичній практиці. Якщо для монархії така роздвоєність не характерна, оскільки зумовлений об'єктивними чинниками кастово-станового суспільства соціально-політичний зміст форми державного правління легітимується та юридично закріплюється самим монархом, то для громадянського суспільства навпаки: спочатку за допомогою суб'єктивної волі законодавця відбудовується «юридична форма» у вигляді конституційно нормативної конструкції, запозиченої, як правило, у розвинутих країн, а «політична форма» прилаштовується до неї залежно від рівня соціально-економічного, політичного та духовного розвитку громадянського суспільства на території конкретної держави. З огляду на це, зробимо акцент на тому, що поліархія має бути пізнана як двогранна система державної влади, де одна з цих граней (моделей) — «юридична» (*de-jure*), друга — «політична» (*de-facto*).

Така невідповідність донедавна була характерна й для України, коли при наявності (відновленій у досить сумнівний законний спосіб. — С. Б.),

президентсько-парламентської юридичної моделі змішаної форми державного правління її політична модель набула президентських і навіть суперпрезидентських рис. Оскільки це вже не відповідало сутнісному змісту українського суспільства, вона була «скинута». Україна знову, вчергове, стала перед вибором оптимальної і найбільш ефективної форми державного правління.

Виникає класичне питання: що робити? У ситуації, що виникла, необхідно, перш за все, концептуально визначити стратегічні та тактичні завдання реформування форми правління Української держави. Щодо стратегії нам необхідно визначитися з метою і, відповідно, перспективним напрямом її досягнення. Ще донедавна, перед початком Євромайдану (листопад 2013 р.), Україна стояла на роздоріжжі: куди йти — на Захід чи на Схід. Колишнє керівництво держави обрало пострадянський Схід, де майже безроздільно домінують юридичні моделі президентсько-парламентських та президентських «республік», значна частина політичних моделей яких фактично набули суперпрезидентських і навіть монархічних рис. Натомість нинішнє керівництво держави впевнено дивиться на Захід, у бік Євросоюзу. З огляду на те, що після агресії Росії лінія України на європейську інтеграцію отримала підтримку більшої частини українського суспільства, стратегічним напрямком розвитку усієї країни стає впровадження стандартів ЄС, зокрема і у сфері державного формобудівництва. Отже, якщо ми йдемо до Європи, то доцільно було б враховувати загальні тенденції розвитку європейських форм правління, особливо тих держав, що мають спільне з нами соціалістичне минуле.

Здійснений нами порівняльний аналіз конституційних моделей форм

правління держав ЄС свідчить, що з 28 країн, що до нього входять, 15 мають парламентську форму правління, 12 — змішану республіканську і лише одна (Кіпр) — президентську зі своєю специфікою. Серед них, як ми бачимо, домінує парламентська форма правління. Чи варто Україні встановити у себе таку форму правління? На нашу думку, так, але в далекій перспективі. Сьогодні ж необхідно враховувати, що Україна є перехідною державою, якій властиві змішані (сегментарні) сутнісні і формальні ознаки. Це передбачає постановку завдань реформування тих чи інших інститутів держави, адекватних цим часовим реаліям. Запорукою ефективності означених перетворень є усвідомлення поетапності їх здійснення.

Для конкретизації тимчасових меж (етапів) цих перехідних процесів у перехідних державах пострадянського простору ґрунтуємося на теоретичних здобутках одного з провідних фахівців із цієї проблеми — російського вченого В. Сорокіна. Він, зокрема, стверджує, що мінімальний термін цього переходу — це тривалість життя трьох поколінь представників суспільства: старого, «проміжного» і нового, такого, що народилося в умовах нового конституційного ладу [14, 86]. Якщо через призму цих теоретичних узагальнень визначити кінцеві перспективи реформування форми правління української держави, то ми доходимо висновку, що для досягнення стратегічної мети про побудову в Україні парламентської поліархії необхідно визначити певні тактичні завдання.

Оскільки ці завдання зумовлюються властивими для перехідної держави різновидами форм державного правління, то при їх визначенні необхідно зважати на те, що змішана (гібридна, сегментарна) форма «республіканського» правління має здійснити такий

закономірний «рух»: на першому етапі встановлюється і функціонує президентсько-парламентська форма правління, яка має свідому підтримку старого, по суті, ще радянського покоління; через 15–20 років вона має бути реформована в парламентсько-президентську, культурно-духовною, ментальною основою якої є свідомість «проміжного» покоління; ще через 15–20 років, нарешті, вона має стати формою правління нового покоління. Це, як зазначалося, має бути парламентська форма державного правління, хоча і такою, на нашу думку, може бути і парламентсько-президентська форма правління зразка, наприклад, Австрії або ж Фінляндії.

Отже, Україна перебуває на другому етапі, коли протягом ще «одного» покоління її форма державного правління має бути парламентсько-президентською. З приводу конкретного її змісту докладніше мають, напевно, висловлюватися мої колеги — конституціоналісти. Проте дискусії навколо змін до Конституції України свідчать про наміри представників деяких політичних кіл обмежити повноваження майбутнього президента, тим самим намагаючись випередити події, значно посиливши парламентський елемент у її змісті. Це стало можливим завдяки тому, що традиційно визначені підвиди змішаної (сегментарної) форми державного правління (президентсько-парламентська та парламентсько-президентська) можуть бути «завантажені» досить широким змістом. Усвідомивши це, ми свого часу замість дволанкового їх поділу запропонували чотириланковий [1, 294–343], згідно з яким змішані форми правління поділяються на такі юридичні підвиди: президентсько-парламентська (Білорусь, Казахстан, Росія та ін.) і парламентсько-президентська (Австрія, Ірландія, Ісландія, Хорватія, Фін-

ляндія та ін.) у їх структурі суттєво переважають, відповідно, президентські й парламентські елементи); напівпрезидентсько-напівпарламентська (Вірменія, Франція) і напівпарламентсько-напівпрезидентська (Литва, Македонія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина та ін.) (у юридичних конструкціях котрих простежується певний баланс елементів «президентіалізму» й «парламентаризму» з незначною перевагою в першому випадку президента, у другому — парламенту). Тобто на підставі цієї класифікації зараз з'явилися наміри замість напівпарламентсько-напівпрезидентської форми правління побудувати (в нашому розумінні) парламентсько-президентську, по суті, західноєвропейську її модель. Це, на нашу думку, передчасно.

Підсумовуючи наведене, можна зробити загальний висновок, що громадянське суспільство, вихідними принципами якого у політичній сфері стали демонополізація, деконцентрація та децентралізація державної влади, кардинальним чином вплинуло на сутність держави та її форми, у тому числі й форми правління. Хоча з початку становлення нового суспільства за історичними мірками пройшло зовсім мало часу — кілька століть — проте закономірності і тенденції розвитку форми державного правління оформилися доволі чітко.

Якщо в концентрованому вигляді відобразити закономірний перебіг розвитку держави та її форми правління, то він буде такий. Формою правління, типовою для держави кастово-станового суспільства, є монархія. Вона побудована на принципі концентрації державної влади в руках однієї особи, яка отримала цю владу не від народу, а у «спадок», ця форма правління, як рудимент старої епохи, не могла не увійти у суперечність із притаманним для

громадянського суспільства принципом розподілу влади. Після багатовікового безроздільного панування у ХХ ст. монархія поступилася місцем іншій, характерній саме для держави громадянського суспільства формі правління — республіці, за нашим визначенням, поліархії. Специфічною особливістю поліархії є те, що вона наповнювалася новим змістом поступово, закономірно «відчувши» на собі вплив «великого переходу» суспільства й держави від кастово-станового суспільства до громадянського. Саме нерівномірність процесу цього переходу країн від одного суспільного стану до іншого є головною причиною незавершеності поліархічних форм правління, їх невідповідності змістовним та сутнісним властивостям держави. Але вважаємо за потрібне ще раз наголосити, що поліархія — молода форма державного правління, яка за історичними мірками перебуває на стадії становлення.

Для певної групи держав, серед яких і Україна, надзвичайно важливим у пізнавальному та практичному аспекті є специфіка форми правління в умовах «малого переходу» — переходу від побудованого у ХХ ст. на певній території світу «соціалістичного» суспільства до громадянського. Абсолютна більшість країн колишнього соціалістичного табору, як свідчить насамперед їх конституційно-правовий досвід, узяли курс на побудову багатовладної, поліархічної форми правління, щоправда, різних її моделей. Аналіз змісту останніх, на який суттєвий вплив справив зміст політичного режиму, що вважається провідним у системі елементів форми держави, показав наявність кількох тенденцій у становленні та розвитку форми правління постсоціалістичних держав. Одна тенденція, головним показником якої є президенціалізація

форми правління, притаманна країнам, що розташовуються на схід від України: Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія (вона є певним винятком із цього переліку), Росія, Казахстан та всі пострадянські середньоазійські держави. Інша тенденція, яка відрізняється домінуючим впливом парламенту в системі елементів форми правління, характерна для наших західних сусідів: Болгарії, Латвії, Литви, Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини, Чехії, а також держав, що утворилися на терені колишньої Югославії. Україна, як ми всі пересвідчилися, виявилася на «перехресті» цих тенденцій. За часи незалежності гору брала то одна, то друга тенденція, і результат усім відомий. Сподіваємося, що на цей

раз наша країна здійснить крок у правильному, на наше глибоке переконання, європейському напрямку, і зможе обрати та впровадити таку модель форми державного правління, яка б максимально задовольнила соціально-економічні, політичні та духовно-культурні потреби українських громадян. Слід також сподіватися, що в процесі розпочатого у цьому напрямку конституційного процесу, політики, всупереч їх традиційній звичці не досить активно використовувати наукові результати фахівців у цій сфері, нарешті прислухатимуться до думок вчених, зокрема й тих, що висловлені на сторінках цього номера журналу «Право України».

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики : моногр. — Запоріжжя, 2005. — 540 с.
2. Серогіна С. Г. Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики : моногр. — Х., 2011. — 768 с.
3. Алексєєнко І. Г. Форма державного правління як парадигмальна основа розвитку інституційної структури політики : моногр. — Д., 2011. — 428 с.
4. Бариська Я. О. Форма державного правління: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. — Л., 2010. — 20 с.
5. Ветютнев Ю. Ю. Государственно-правовые закономерности (Введение в теорию) / под ред. А. Я. Рыженкова. — Элиста, 2006. — 204 с.
6. Сырых В. М. Логические основания общей теории права. — 2-е изд., испр. и доп. — М., 2001. — Т. 1. — 528 с.
7. Бостан С. К. Поняття «форма державного правління» в сучасній юридичній науці // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 2005. — № 4. — Ч. 1. — С. 20–26.
8. Градовский А. Д. Собрание сочинений : в 9 т. — М., 1899. — Т. 1. — 421 с.
9. Лейст О. Э. Общество, право и государство // Проблемы теории государства и права : учеб. пособие. — М., 1999. — С. 36–62.
10. Рожкова Л. П. Принципы и методы типологии государства / под ред. М. И. Байтина. — Саратов, 1984. — 115 с.
11. Цицерон. О Государстве. О законах. — М., 1966. — 224 с.
12. Бостан С. К. Монархія і поліархія як історичні типи форми державного правління // Вісник Запорізького національного університету (юридичні науки). — 2006. — № 1. — С. 17–23.
13. Бостан С. К. Політико-правові проблеми ідентифікації сучасної монархії // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна : зб. наук. пр. — Серія «Право». — 2010. — Вип. 8. — № 934. — С. 194–199.
14. Сорокин В. В. Общее учение о государстве и праве переходного периода : моногр. — М., 2010. — 424 с.

REFERENCES

1. Bostan S. K. Forma pravlinnia suchasnoi derzhavy: problemy istorii, teorii, praktyky [Form of State Government in the Modern State: Problems of History, Theory and Practice], Zaporizhzhia, 2005, 540 p.
2. Serohina S. H. Forma pravlinnia: pytannia konstytutsiino-pravovoi teorii ta praktyky [Form of State Government: Issues in Constitutional and Legal Theory and Practice], Kharkiv, 2011, 768 p.
3. Alekseienco I. H. Forma derzhavnoho pravlinnia yak paradyhmalna osnova rozvytku instytutsiinoi struktury polityky [Form of State Government as a Paradigmatic Foundation for the Development of the Institutional Structure of Politics], Dnipropetrovsk, 2011, 428 p.

4. Baryska Ya. O. Forma derzhavnoho pravlinnia: zahalnoteoretychne doslidzhennia [Form of State Government Form of Government: General Theoretical Investigation], Lviv, 2010, 20 p.
5. Vetyutnev Yu. Yu. Gosudarstvenno-pravovye zakonomernosti (Vvedenie v teoriyu) [Public and Legal Principles (Introduction to Theory)], Elista, 2006, 204 p.
6. Syrykh V. M. Logicheskie osnovaniya obshchey teorii prava [Logical Foundations for the General Theory of Law], Moscow, 2001, vol. 1, 528 p.
7. Bostan S. K. Poniattia «forma derzhavnoho pravlinnia» v suchasniy yurydychnii nausti [The Form of State Government Concept in Modern Legal Science], *Visnyk Odeskoho instytutu vnutrishnikh sprav*, 2005, no. 4, Part 1, pp. 20–26.
8. Gradovskiy A. D. Sobranie sochineniy [Collected Works], Moscow, 1899, vol. 1, 421 p.
9. Leyst O. E. Obshchestvo, pravo i gosudarstvo [Society, Law and State], *Problemy teorii gosudarstva i prava*, Moscow, 1999, pp. 36–62.
10. Rozhkova L. P. Printsipy i metody tipologii gosudarstva [Principles and Methods in the Typology of State], Saratov, 1984, 115 p.
11. Cicero. O Gosudarstve. O zakonakh [De Re Publica. De Legibus], Moscow, 1966, 224 p.
12. Bostan S. K. Monarkhiia i poliarkhiia yak istorychni typy formy derzhavnoho pravlinnia [The Monarchy and Polyarchy as Historical Forms of State Government], *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu (yurydychni nauky)*, 2006, no. 1, pp. 17–23.
13. Bostan S. K. Polityko-pravovi problemy identyfikatsii suchasnoi monarkhii [Political and Legal Issues in Identification of Modern Monarchy], *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina*, 2010, Issue 8, no. 934, pp. 194–199.
14. Sorokin V. V. Obshchee uchenie o gosudarstve i prave perekhodnogo perioda [General Doctrine of State and Law in the Period of Transition], Moscow, 2010, 424 p.

Бостан С. К. Форма державного правління: закономірності, тенденції, особливості розвитку

Анотація. Стаття присвячена формі державного правління як одному із найважливіших соціально-політичних явищ державно-організованого суспільства. Наведено авторське бачення поняття «форма правління», багатогранний зміст якого диференційовано знаходить відображення у теоретико-правових, конституційно-правових та політологічних дефініціях. Визначено, на основі деяких нових підходів, історичні типи суспільства (кастово-станове та громадянське), держави, форми держави (монархія та поліархія) та форми державного правління (монархія і поліархія). Виявлено загальні закономірності переходу форми правління держави кастового станового суспільства (монархії) до форми правління держави громадянського суспільства (поліархії), визначені особливості останньої на сучасному етапі. Проаналізовано процес зміни форми правління у постсоціалістичних державах та виявлено тенденції їх розвитку в умовах перехідного періоду. На цій основі визначено стратегічні та тактичні завдання реформування форми правління сучасної Української держави.

Ключові слова: держава, форма держави, форма державного правління, історичні типи, монархія, поліархія, республіка, президентська поліархія, парламентська поліархія, змішана поліархія.

Бостан С. К. Форма государственного правления: закономерности, тенденции, особенности развития

Аннотация. Статья посвящена форме государственного правления как одному из важнейших социально-политических явлений государственно-организованного общества. Дано авторское понятие «форма правления», многогранное содержание которого дифференцировано находит отражение в теоретико-правовых, конституционно-правовых и политологических дефинициях. Определенно, на основе некоторых новых подходов, исторические типы обществ (кастово-сословное и гражданское), государства, формы государства (монархия и полиархия) и формы государственного правления (монархия и полиархия). Выявлены общие закономерности перехода формы правления государства кастово-сословного общества (монархии) к форме правления государства гражданского общества (полиархии), определены особенности последней на современном этапе. Проанализирован процесс изменения формы правления в постсоциалистических государствах и выявлены тенденции их развития в условиях переходного периода. На этой основе определены стратегические и тактические задачи реформирования формы правления современного Украинского государства.

Ключевые слова: государство, форма государства, форма государственного правления, исторические типы, монархия, полиархия, республика, президентская полиархия, парламентская полиархия, смешанная полиархия.

Bostan S. The Form of State Government: Legitimacies, Tendencies, Specifics of Development

Annotation. The article is devoted to the form of state government as one of the most important social and political phenomena of the state-organized society. The author gives his vision of the notion «the form of government», multifaceted content of which is reflected in theoretical and legal, constitutional and legal, politological definitions. Historical types of societies (caste-state and civil), state, forms of state (monocracy and polycracy) and forms of state government (monarchy and polyarchy) are defined on the basis of some new approaches. General legitimacies of the transition from caste state society (monarchy) to the civil society (polyarchy) are revealed; the specifics of polyarchy at the modern stage are defined. The process of changing the form of government at the post-socialist states is analyzed and tendencies of their development in the conditions of transition period are revealed. Strategic and tactical issues of reforming the form of government of modern Ukrainian state are defined.

Key words: state, form of the state, form of the state government, historical types, monarchy, polyarchy, republic, presidential polyarchy, parliamentary polyarchy, mixed polyarchy.